

УДК 81'42:82,94

Сердійчук Л. П.

КОНЦЕПТ TEACHER В АВТОБІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛАУРЕАТІВ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

У статті розглядається польовий устрій одного з ключових концептів автобіографічного дискурсу – концепту TEACHER, а також аналізуються мовленнєві засоби його репрезентації.

Ключові слова: концепт, ключовий концепт, автобіографічний дискурс, автобіографічний текст, концептуальна метафора.

Сердійчук Л. П. Концепт TEACHER в автобіографічному дискурсі лауреатів Нобелівської премії. – Стаття. В статті розглянуто польове строєння одного з ключових концептів автобіографічного дискурсу – концепта TEACHER, а також дан аналіз мовленнєвих засобів його репрезентації.

Ключевые слова: концепт, ключевой концепт, автобиографический дискурс, автобиографический текст, концептуальная метафора.

Serdychuk L. P. Concept TEACHER in Nobel Laureates autobiographic discourse. – Article.

The article studies the cognitive nature of concept TEACHER in autobiographic discourse of Nobel laureates and analyses the linguistic means of its representation.

Key words: concept, key concept, autobiographic discourse, autobiographic text, conceptual metaphor.

Дослідження в галузі когнітивної лінгвістики та концептуального аналізу представлені працями багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: Н.Д. Арутюнової, С.А. Жаботинської, В.І. Карасика, О.С. Кубрякової, О.О. Селіванової, Г.І. Слишкіна, Ф.С. Бацевича, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера та ін.

Лінгвістичне трактування концепту є одним із основних завдань когнітивної лінгвістики, причому одним із засобів досягнення цієї мети є аналіз мовних/мовленнєвих репрезентацій концептів.

Доцільність глибокого вивчення особливостей та структури мовленнєвих репрезентацій концептів зумовлює актуальність цієї статті.

Мета дослідження полягає в аналізі когнітивної природи одного з ключових концептів автобіографічного дискурсу шляхом виявлення специфіки його вербалізації засобами сучасної англійської мови.

Об'єктом дослідження є концепт TEACHER в автобіографічному дискурсі творчих мовних особистостей – лауреатів Нобелівської премії; предметом – мовленнєві засоби репрезентації концепту.

Основне поняття когнітивної лінгвістики – концепт – досліджується в десятках лінгвістичних робіт, проте єдиного розуміння цього поняття в мовознавстві не існує. На наш погляд, найбільш обґрунтованим є трактування концепту представниками вітчизняних та російських лінгвістичних студій (О.П. Воробйова, С.А. Жаботинська, З.Д. Попова, І.А. Стернин, Ю.С. Степанов та ін.), які значною мірою базуються на роботах зарубіжних мовознавців (G. Lakoff, R. Langacker та ін.), що визначають концепт як глобальну мисленнєву одиницю, ідеальну сутність, яка формується у свідомості людини.

Концепт розуміється як когнітивна структура, що складається з ядра (ім'я та його дублети), приядерної (інші лексичні репрезентації) та периферійної (асоціативно-образні репрезентації) зон,

причому під ядром розуміють словникове значення та наукові визначення слова-вербалізатора концепту, приядерну зону складають синоніми, антоніми (прояснюють зміст концепту), словосполучення зі словом-вербалізатором, фразеологічні й пропозиційні структури (формують додаткові смисли концепту); периферійну зону утворюють вербалізовані описи характерних для концепту оцінок та асоціацій [1].

Значний інтерес становить вивчення актуалізації концепту в тексті, частотність вживання певних концептів, а також виявлення концептуальних домінант.

Для дослідження базових концептів автобіографічного дискурсу застосовують методику семантико-когнітивного аналізу, зокрема, такі дослідники, як С.Г. Воркачев (2002), В.Л. Іващенко (2003, 2006), В.І. Карасик (2004), В.В. Красних (2002), Є.С. Кубрякова (1991), М.М. Полужин (2001), О.О. Селіванова (2007), що зокрема полягає у:

– виділенні в текстах автобіографій тематичних домінант – ключових слів, що позначають базові концепти автобіографічного дискурсу;

– визначенні вербалізаторів концептів – їхніх імен та синонімічної лексики;

– визначенні метафоричних значень вербалізаторів концептів у формі метафор, метонімії, перифразичної й образної лексики та паремій [1].

До принципів визначення концептуальних домінант у текстах відносять насамперед частотність уживання слів-репрезентантів концепту, що свідчить про його значущість для автора, причому повторюватися може сама лексема чи її похідні, узуальні або контекстуальні синоніми. Про домінантність концепту-ядра свідчить наявність великої периферії концепту, а також елементів, що виконують функції організації змісту тексту – заголовки, повтори тощо.

Основним прийомом визначення домінантних концептів в автобіографічних текстах (АТ) є визначення частотності вживання ключових слів-репрезентантів і їхніх синонімів та виявлення в АТ заголовків і підзаголовків як елементів організації змісту.

Аналіз шістдесяти восьми АТ, що слугували матеріалом дослідження, дозволив виділити певну кількість концептів, які можна у свою чергу згрупувати згідно зі смисловим принципом та утворити концептуальний ланцюжок: **FAMILY – EDUCATION – ACADEMIC LIFE**. Виділені концептуальні домінанти виконують роль смислових організаторів низки ключових концептів.

У проаналізованих нами текстах концептуальна домінанта **EDUCATION** виконує роль смислового організатора для виділених чотирьох концептів:

SCHOOL
COLLEGE
UNIVERSITY
TEACHER

Проведений аналіз мовленнєво-текстової репрезентації концепту TEACHER як одного з виділених нами ключових концептів свідчить про те, що найчастотнішим лексичним активізатором ключового концепту TEACHER виявився гіперонім «teacher». Словникове значення лексеми «teacher» є ядром концепту, оскільки матеріали тлумачних словників засвідчують значні можливості у плані розкриття його змісту, виявленні специфіки його мовного вираження [2].

Teacher:

a) «one who instructs; schoolmaster» [3], someone whose job is to teach [4];

b) «instructor» [3].

Вказані значення репрезентуються в аналізованих АТ з неоднаковою частотністю. Інші лексеми-репрезентанти аналізованого концепту, які вступають із ним у синонімічні зв'язки, характеризуються високою частотністю: *professor* (19), *adviser* (*thesis adviser*) (17), *lecturer* (12), *tutor* (11), *mentor* (10), більш низькою – *instructor* (8), *supervisor* (8), *coach* (5), *trainer* (4), що номінують переважно осіб, які передають власні знання іншим.

Польовий устрій концепту TEACHER в англійській мовній картині світу задається такими ядерними концептами: 1) ТОЙ, ХТО НАВЧАЄ (репрезентований насамперед лексемами «teacher», «professor», «lecturer», «tutor» тощо); 2) НАСТАВНИК (реалізований насамперед лексемами «adviser», «supervisor», «mentor» тощо).

Отже, поряд із лексемою «teacher» найбільш активно використовуються такі лексичні репрезентанти концепту TEACHER:

TEACHER – *professor*

«Professor – a teacher of the highest rank in a British university, and is a general term for a teacher

in an American college» [3] – це викладач вищого рангу, більш досвідчений, обізнаний, заслужений:

«I had the opportunity to study philosophy, the history of architecture, economics, and Russian history in courses taught by extraordinarily knowledgeable professors» (S.B. Prusiner).

TEACHER – *lecturer*

«Lecturer (someone who teaches in a British university and who is not a professor» [4]) співвідноситься з «teacher» через спільне з ним значення «to teach, give knowledge at an educational institution» [3].

TEACHER – *tutor*

Лексема «tutor» («teacher, private instructor, who gives lessons to just one student or a small group of students, especially privately in their home or a student's home» [3]) співвідноситься з домінантою «teacher» за спільним значенням «to teach, to give lessons to students»:

«I had an eccentric zoology tutor Jack Cohen who was hugely stimulating and entertaining» (P. Nurse).

TEACHER – *mentor*

Концепт TEACHER вербалізується також за допомогою поняття «mentor» («counselor; wise prudent adviser» [3]), що в цьому випадку означає давати пораду, а отже, і навчати:

«Horst was a very conscientious mentor» (R.C. Richardson).

TEACHER – *supervisor*

«Supervisor» («one who oversees, inspects» [3]) співвідноситься з основним лексичним активізатором концепту TEACHER через спільне значення «наставник, що наглядає»:

«I found it interesting because of my sparky supervisor Ian Fleming» (J.E. Sulston)

TEACHER – *adviser*

«Adviser» («one who gives advice, informs» [3]) виражає специфічні ознаки вчительської діяльності – інформувати, давати пораду:

«Henry was <...> a helpful and understanding thesis adviser» (D.M. Lee).

Проаналізовані вище лексеми відносимо до ядра та приядерної зони концептуального поля TEACHER.

Концептуальне поле розуміють не просто як сукупність концептів, ознаки яких упорядковані в певній ієрархії, а як систему взаємозв'язаних, взаємопроникаючих когнітивних структур, що репрезентуються в мовній картині світу шляхом різноманітних способів номінації. Концептуальне поле включає всі види асоціативних зв'язків ядра концепту, деривати лексеми, що його номінують, усі види її синонімічних і антонімічних зв'язків, тобто сукупність семантично зв'язаних та екстра-лінгвістично обумовлених елементів.

Периферію концептуального поля TEACHER складають лексеми, метафоричний перенос яких вимагає більш ніж одного концептуального кроку

і які співвідносяться з поняттям «teacher» через значення «to instruct», «to train», наприклад:

«Instructor» («someone who helps people learn a practical skill or sport» [4]) – це вчитель, який інструктує й дає професійні поради:

«My math professors were particularly good, especially relative to the physics instructor I had that year» (S. Chu).

«Trainer» («someone who teaches people the skills they need for a job» [4]) – інструктор, тренер, який забезпечує професійними знаннями, вміннями й навичками, а отже, навчає.

«Neither of us knew it at the time, but John was to become one a truly great trainer of graduate students» (R.B. Laughlin).

«Coach» («someone who helps a person or a team to improve in a sport» [4]) співвідноситься зі значенням домінанти «teacher» через значення тренувати, давати знання спортсменам і допомагати їм досягти спортивних результатів, навчати майстерності в спорті.

Отже, ядро концепту TEACHER структурують лексеми *teacher*, *professor* і *lecturer*; приєднану зону формують *tutor*, *mentor*, *adviser* та *supervisor*; до периферії відносимо лексеми *instructor*, *trainer*, *coach*.

Концептуальне поле концепту, який досліджується, можна представити схематично:

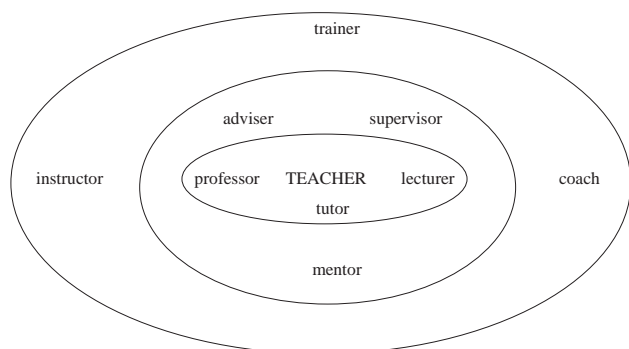


Рис. Схеми концептуального поля TEACHER в англійськомовних АТ

Одним із засобів виокремлення концепту TEACHER є концептуальні метафори. Суть концептуальної метафори полягає в проясненні одного концепту за допомогою іншого [5]. Відповідно до сучасної когнітивної теорії метафору трактують як перенос когнітивної структури, пов'язаної з певним мовним вираженням, із змістової сфери, до якої вона належить, до іншої. На підставі результатів аналізу дискурсивних реалізацій концепту TEACHER в АД визначено, що його образна інтерпретація здійснюється за допомогою антропоморфної та натуроморфної метафор.

Для концепту TEACHER характерні такі типи метафоричних переносів:

1) людина – людина:

ВЧИТЕЛЬ Є ЧАРИВНИК: «*Learning to do the problem sets was another matter, and it was only years later that I began to appreciate what a magician he was at getting answers*» (S. Chu);

ВЧИТЕЛЬ Є ГЕРОЙ: «*he's also one of my other favorite advisors and great heroes*» (J.C. Mather);

2) людина – живий організм:

ХОРОШИЙ ВЧИТЕЛЬ Є ВИМИРАЮЧИЙ ВИД: «*Howey was a surviving member of an endangered species, a History of Economic Thought scholar*» (V.L. Smith);

3) людина – абстрактне поняття:

ВЧИТЕЛЬ Є ВИЗВОЛЬНА СИЛА: «*The teachers from whom I had the privilege of learning, were especially important. They were (i) excellent and (ii) a liberating force*» (A.M. Spence);

ВЧИТЕЛЬ Є НАТХНЕННЯ: «*My teacher, Victor E. Gustafson, was a great inspiration*» (R.E. Smalley).

Лексеми-репрезентанти концепту, який аналізується, як правило, представлені іменниками (93%), решту (7%) становлять дієслова та віддієслівні форми (герундій та дієприкметник).

Епітети вживаються переважно для опису:

– рис характеру: *a careful but inspirational teacher*;

– здібностей: *a talented and enthusiastic teacher*;

– людських якостей: *was a fine, decent, caring person who wanted the best for his students; good and influential teachers*;

– професійних якостей: *dedicated teachers; highly qualified teachers; he was unique among teachers and would be the ideal thesis advisor*;

– загальної ерудиції, умінь: *thoughtful and erudite scholar; the tremendous breadth of his interests; intuitive grasp of complex phenomena*;

– манери працювати: *his uncanny ability to bring out the best in all of his students* тощо.

Значущість певного концепту для концептуальної картини світу визначається через різноманітність мовленнєвих засобів його реалізації, за допомогою яких він набуває смислового й оцінного виокремлення. Оцінка – один із найважливіших процесів пізнавальної активності людини – полягає в усвідомленні інформації, що приводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини. У процесі категоризації аспект оцінки присутній постійно, оскільки, відображаючи світ у своїй свідомості, людина вносить у цей процес частку свого «я». У зв'язку із цим ціннісний аспект, оцінні судження, які відображають ціннісні орієнтири індивідуума й соціуму, специфічні риси національного менталітету є важливою складовою мовної картини світу.

Лексеми-репрезентанти концепту TEACHER поєднуються в автобіографіях із позитивно маркованими лексемами та словосполученнями, що є засобом надання експресивної оціночної характеристики й формує у свідомості реципієнта позитивно забарвлену концептуальну ознаку.

Під когнітивною ознакою розуміємо окрему ознаку об'єкта, відображену в структурі концепту, що вивчається. Так, до оцінної лексики, за допомогою якої реалізується концепт TEACHER в АТ лауреатів Нобелівської премії, відносяться позитивно марковані прикметники та дісприкметники, які представлені нами у вигляді низки когнітивних ознак, розташованих у порядку зменшення частоти їх уживання: *excellent* – 24; *great* – 22; *wonderful* – 20; *talented (gifted)* – 18; *enthusiastic* – 18; *fine* – 14; *inspiring* – 8; *friendly, outstanding, distinguished, dedicated* – 2; *prominent, stimulating, careful, caring, knowledgeable, practical, ideal, qualified* – 1.

Оцінка підсилюється позитивно забарвленими кваліфікаторами-інтенсифікаторами з надзвичайно високим ступенем вираження ознаки: *highly (highly qualified); extraordinarily (extraordinarily knowledgeable); hugely (hugely stimulating and entertaining); extremely (extremely enthusiastic); incredibly (incredibly enthusiastic); astonishingly*

(astonishingly generous); particularly (particularly gifted, particularly good).

У результаті проведеного аналізу можемо зробити такі висновки.

1. Концепт TEACHER в англomовних АТ характеризується достатньо розвиненою польовою структурою.

2. Ядро концепту TEACHER представлено лексемами-репрезентантами, що характеризуються найбільшою частотністю вживання.

3. Периферія концепту включає менш уживані лексичні одиниці, наприклад: «instructor», «trainer», «coach».

4. Лексеми-репрезентанти концепту TEACHER поєднуються в автобіографіях із стилістично маркованими лексемами та словосполученнями, що є засобами надання експресивної оціночної характеристики.

Подальші дослідження спрямовані на опис інших концептуальних домінант автобіографій творчих мовних особистостей.

Література

1. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – Минск : Тетра Системс, 2004. – 256 с.
2. Науменко Л.П. Сучасний англomовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні : [монографія] / Л.П. Науменко. – К. : Логос, 2008. – 360 с.
3. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ldoceonline.com>.
4. The Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com>.
5. Lakoff G. the Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
6. Autobiographies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Nobelprize.org>.